

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนา คือคำสั่งสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้า เป็นประมวลความรู้ทางศาสนา ระบบหนึ่ง^๑ พระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา มีลักษณะเป็นนิกายิกธรรม ธรรมอันยังผู้ปฏิบัติให้ถึงความพ้นทุกข์ ผู้ที่ต้องการพ้นจากทุกข์ จะต้องปฏิบัติตามหลักที่วางเอาไว้ พระพุทธเจ้าได้แสดงหลักธรรมไว้หลายระดับ ทั้งระดับที่ปฏิบัติเพื่อความสุขในโลกนี้ เพื่อความสุขในภพหน้า และประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน กล่าวได้ว่า เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือความพ้นทุกข์หรือบรรลुพระนิพพาน หยุดการเวียนว่ายตายเกิด การจะไปถึงจุดหมายนั้นได้ แต่ละคนจะต้องดำเนินไปด้วยตนเอง พระศาสดาเป็นแต่เพียงผู้บอกทางเท่านั้น^๒ ซึ่งในหมู่มนุษย์ เหล่าชนผู้ไปถึงฝั่งโน้น มีจำนวนน้อย ส่วนหมู่อื่นนอกนี้เลาะไปตามฝั่งนี้ทั้งนั้น ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามธรรมในธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ ชนเหล่านั้นจักข้ามพ้นวัฏฏะ อันเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยาก ไปถึงฝั่งโน้นได้^๓

หลักปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์เรียกว่า “กัมมัญฐาน” การปฏิบัติกัมมัญฐาน เป็นสิ่งสำคัญสำหรับพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล เมื่อบวชมาแล้ว ต้องศึกษาเล่าเรียนในส่วนที่เป็นคันถธุระคือ การเรียนนิกายหนึ่งก็ดี สองนิกายก็ดี จบพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้วทรงไว้ กล่าว บอก พุทธวจนะนั้น และวิปัสสนาธุระคือการเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมไว้

^๑ แสง จันทรงาม, พุทธศาสนวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

^๒ พ.ร. (บาลี) ๒๕/๒๓๖/๖๔, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๓๖/๑๑๗.

^๓ พ.ร. (บาลี) ๒๕/๘๕-๘๖/๓๒, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๘๕-๘๖/๕๕.

^๕ พระศรีวรญาณ (ว), หลักการปฏิบัติกัมมัฏฐานในพระพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ใน เก็บเพชรจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐๑.

กำหนดเอารูปธรรมเป็นอารมณ์ เรียกว่ารูปฌานหรือเรียกง่าย ๆ ว่า ฌานมี ๔ ขั้น ระดับที่กำหนด
 อรูปธรรมเป็นอารมณ์เรียกอรูปฌาน มี ๔ ขั้น ทั้งรูปฌาน ๔ และ อรูปฌาน ๔ เรียกรวมกันว่า
 สมาบัติ ๘ ภาวะจิตในฌานนั้น เป็นภาวะที่สุขสงบผ่องใส ไม่มีความเศร้าหมองขุ่นมัว ไม่มี
 สิ่งรบกวนให้สะดุ้งหรือคิดข้องอย่างใด ๆ เรียกว่าปราศจากนิวรณ์ ท่านอนุโลมเรียกว่าเป็นความ
 หลุดพ้นจากกิเลสตลอดเวลาที่ยังอยู่ในฌานนั้น ๆ (แต่เมื่อออกจากฌานแล้ว กิเลสกลับมีได้อย่าง
 เดิม ท่านจึงเรียกว่าเป็นวิกัมภณนิโรธ หรือวิกัมภณวิมุตติ คือดับกิเลส หรือหลุดพ้นด้วยเอา
 สมาธิข่มไว้) นอกจากฌานแล้ว สมณะยังมีผลพลอยได้ที่สืบเนื่องจากฌานนั้นอีก คืออาจทำให้เกิด
 ความสามารถพิเศษที่เรียกว่าอภิญญา ๕ อย่างได้แก่แสดงฤทธิ์ได้ อ่านใจคนอื่นได้ ระลึกชาติได้
 และอนุพิทยตาพิทย์^๖

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว พระสงฆ์ได้ร่วมกันทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรม
 วินัยไว้เป็นหมวดหมู่ ในสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งทำขึ้นที่เมืองปาฏลิบุตร ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศก
 มหาราช เมื่อทำสังคายนาเสร็จแล้ว พระเจ้าอโศกได้ส่งสมณทูตไปประกาศศาสนายังที่ต่าง ๆ ๘ สาย
 พระมหินทเถระได้นำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ที่ลังกา ทำให้พระพุทธศาสนาตั้งมั่นในลังกาอย่าง
 แพร่หลาย นอกจากนี้ ยังมีการแต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา โดยพระอรรถกถาจารย์ที่มีชื่อเสียงใน
 ยุคนั้นคือ พระพุทธโฆสาจารย์ ได้แต่งคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคขึ้น ซึ่งถือกันว่าเป็นคู่มือการ
 ปฏิบัติกัมมัฏฐานที่สำคัญเล่มหนึ่ง

วิสุทธิมรรค นับว่าเป็นปกรณ์สำคัญปกรณ์หนึ่ง เพราะพระพุทธโฆสะได้ประมวลธรรม
 ในพระไตรปิฎก มาแสดงไว้เป็นหมวด ๆ ตั้งแต่ศีล และสมาธิ ปัญญา โดยลำดับ วิธีแต่งเหมือน
 อย่างแต่งกระทู้ หรือเรียงความแก้กระทู้ธรรมในปัจจุบัน คือขยายความขอให้พิสดาร บทกระทู้
 ของวิสุทธิมรรค ว่าด้วยไตรสิกขา ซึ่งเป็นหัวข้อใหญ่ในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น นับว่าเป็นบทกระทู้
 ของหัวใจการปฏิบัติธรรมทีเดียว พระพุทธโฆสะแต่งอธิบายโดยวิจิตรพิสดารอย่างเป็นระเบียบ
 เรียบร้อย ได้อ้างพระพุทธวจนะเป็นอาศดสถานไว้ในที่นั้น ๆ ทั่วไป แสดงว่าท่านมีความรู้
 แດกงานในพระไตรปิฎก สามารถยกเอาธรรมที่ว่าด้วยศีล มารวมไว้ในหมวดศีล ยกเอาธรรมที่
 เกี่ยวกับสมาธิมารวมไว้ในหมวดสมาธิ ยกเอาธรรมที่กล่าวถึงปัญญามารวมไว้ในหมวดปัญญา
 ประวัติแห่งการแต่งวิสุทธิมรรคปกรณ์ของท่านก็คล้ายกับการแต่งสอได้ เพราะพระเถระชาวสีหฬ
 ได้ออกกระทู้ให้ท่านแต่งดูก่อน เมื่อท่านทำได้เป็นที่พอใจจึงจะยอมยกคัมภีร์อรรถกถาภาษาสีหฬ

---

^๖ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
 กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓๐๕.

ให้ท่านแปลเป็นภาษามครต่อไป พระพุทธโฆสะได้ทำสำเร็จอย่างรวดเร็วและดียิ่ง เป็นที่พอใจของพระเถระชาวสีหฬทั้งปวง ฉะนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้จึงเป็นวิทยานิพนธ์สอบความรู้ของท่านพระพุทธโฆสะ ที่รับรองกันว่า เป็นชั้นเยี่ยมมาตั้งแต่เบื้องต้น และเป็นที่รับรองกันในหมู่นักศึกษาตลอดมา^๓

พัฒน์ เฟื่องผลา ได้กล่าวถึงคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ว่า เป็นคัมภีร์ที่สรุปรวบรวมพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ที่เรียกว่าไตรสิกขา กล่าวอีกนัยหนึ่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค คือคัมภีร์ที่รวบรวมสาระสำคัญของพระไตรปิฎกไว้เล่มเดียว สาระสำคัญของพระพุทธศาสนาได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา^๔ คัมภีร์วิสุทธิมรรคแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วนใหญ่ ๆ คือ^๕

ส่วนที่ ๑ กล่าวถึงเรื่องศีล โดยเริ่มตั้งแต่อธิบายว่า ศีลคืออะไร มีความหมายอย่างไร มีประโยชน์ต่อชีวิตเราอย่างไร มีกี่อย่าง มีอะไรเป็นอุปสรรค ควรรักษาศีลอย่างไร ตลอดจนกล่าวถึงเรื่องการปฏิบัติของผู้ถือบวชด้วย

ส่วนที่ ๒ กล่าวถึงเรื่องสมาธิ ซึ่งเริ่มตั้งแต่การอธิบายว่า สมาธิคืออะไร มีความหมายเป็นอย่างไร มีกี่อย่าง อะไรเป็นอุปสรรคหรือสมาธิที่มีไม่พัฒนา วิธีและชนิดของการเจริญสมาธิ ซึ่งได้กล่าวอธิบายไว้ละเอียดถึงแง่มุมม ตลอดจนประโยชน์ของการฝึกสมาธิ

ส่วนที่ ๓ กล่าวถึงเรื่องของปัญญา โดยเริ่มตั้งแต่อธิบายว่า อะไรคือความหมายของปัญญา ลักษณะของปัญญา ชนิดของปัญญา วิธีการเจริญปัญญา ความรู้และความเข้าใจเรื่องชีวิต ซึ่งมีขั้น ๕ เป็นองค์ประกอบ ความรู้เรื่องอายตนะ ๖ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจสมุปบาท วัฏจักรของการเกิด กฎอัมปิปัจจยตา กรรมและผลของกรรม กฎไตรลักษณ์ ลำดับขั้นของปัญญา ประโยชน์ของการเจริญวิปัสสนา ความหลุดพ้นจากกองทุกข์

เนื้อหาทั้ง ๓ ส่วนของคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่กล่าวมานี้ เมื่อแยกเป็นนิเทศแล้ว มีทั้งหมด ๒๓ นิเทศ มีสื่อนิเทศ จนถึง ปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ นิเทศหรือบทที่เกี่ยวกับกัมมัฏฐานแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนคือ

^๓ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้าคำนำ.

^๔ พัฒน์ เฟื่องผลา, ประวัติวรรณคดีบาลี, พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๕.

^๕ อภิญาวัฒน์ โพธิ์สาน, ชีวิตและผลงานของนักปราชญ์พุทธ, (มหาสารคาม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย-สารคาม, ๒๕๔๕), หน้า ๔๑.

๑) กัมมัญฐานคหณนิเทศ ว่าด้วยแนวคิดเรื่องสมาธิ เช่น ความหมาย ลักษณะ รส ปัจจุ ปัญ-ฐาน และปทัชฐาน บุพกิจเบื้องต้นของการเจริญสมาธิคือ การตั้งมั่นอยู่ในศีล การตัดปليโพธ การเข้าไปหาภักตยาณมิตร การเรียนเอากัมมัญฐานที่เหมาะสมกับจริตของตน ปฐวีกสิณนิเทศ เสตกสิณนิเทศ อสุภกัมมัญฐานนิเทศ จอนุสสตินิเทศ เสตานุสสตินิเทศ พรหมวิหารนิเทศ อารูปนิเทศ และสมาธินิเทศ จัดเป็นส่วนของการเจริญสมถกัมมัญฐาน ที่เรียกว่า อารมณกัมมัญฐาน ๔๐

๒) ขันธนิเทศ อายุตนาตุนิเทศ อินทริย สัจจนิเทศ ปัญญาภูมินิเทศ ทิฏฐิวิสุตฺถนิเทศ กังขาวิตรณ-วิสุตฺถนิเทศ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุตฺถนิเทศ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุตฺถนิเทศ ญาณทัสสนวิสุตฺถนิเทศ จัดเป็นส่วนของการเจริญวิปัสสนากัมมัญฐาน

ส่วนที่เกี่ยวกับสมถกัมมัญฐานในคัมภีร์วิสุตฺถมรรค คือส่วนเนื้อหาของสมาธิ อันได้แก่ กัมมัญฐานคหณนิเทศ ปฐวีกสิณนิเทศ เสตกสิณนิเทศ อสุภกัมมัญฐานนิเทศ จอนุสสตินิเทศ เสตานุสสตินิเทศ พรหมวิหารนิเทศ อารูปนิเทศ สมาธินิเทศ อิทธิวีนินิเทศ และอภิญญาณินิเทศ โดยสรุปได้ว่าสมถกัมมัญฐานในคัมภีร์วิสุตฺถมรรค ได้รวบรวม วิธีการเรียนพระกัมมัญฐาน กล่าวถึงความหมาย ประเภทของสมาธิ บุพกิจเบื้องต้นของการเจริญสมถกัมมัญฐาน การตัดปليโพธเครื่องกังวล การเข้าหาภักตยาณมิตร การเรียนกัมมัญฐานที่เหมาะสมกับจริตของตนเอง อารมณสมถกัมมัญฐาน ๔๐ คือกสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อรูปฌาน ๔ จตุราควัวัญฐาน อาหารปฏิกูล สัญญา โลภียอกิญญา ๕ ประการ และเรื่องอภิญญา

จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงเห็นได้ว่าคัมภีร์วิสุตฺถมรรคนี้ ได้กล่าวถึงการนำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาอธิบายในกรอบของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา และมีแนวปฏิบัติที่มีทั้งสมถกัมมัญฐานและวิปัสสนากัมมัญฐาน หากพิจารณาแล้วจะเห็นว่า สมถกัมมัญฐานเป็นแนวการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงความสงบ อันเกิดจากจิตที่เป็นสมาธิ และนำไปสู่การปฏิบัติในส่วนของการวิปัสสนากัมมัญฐาน ซึ่งจะเห็นได้ว่าการศึกษาในส่วนของการสมถกัมมัญฐานในคัมภีร์นี้อาจช่วยให้เข้าใจแนวทางปฏิบัติ เพื่อจิตสงบ ตั้งมั่นแน่วแน่ ไม่ซัดส่าย และนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในกองสังขาร และเมื่อผู้ปฏิบัติเข้าใจและปฏิบัติในส่วนของการสมถกัมมัญฐานได้อย่างถูกต้อง ต่อเนื่อง อาจนำไปสู่การบรรลุพระนิพพานในที่สุด

ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรค จัดเป็นวรรณคดีบาฬีประเภทปกรณ์พิเศษที่อธิบายไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นวิมุตติมรรค ทางแห่งความหลุดพ้น เป็นคู่มือสำหรับศึกษาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา และปฏิบัติธรรม ซึ่งแต่งก่อนคัมภีร์วิสุตฺถมรรค พระเถระผู้จนาวิมุตติมรรคมีชื่อ

ว่า พระอุปติสสเถระ ชาวศรีลังกา ประวัตติความเป็นมาของท่านไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจน^{๑๑} คัมภีร์วิมุตติมรรคแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วนโดยพระมหาสยาม ราชวัตร นำเสนอเนื้อหาโดยภาพรวมโดยใช้ไตรสิกขาเป็นกรอบ อธิบายไว้ตามประเด็นดังต่อไปนี้

๑) เนื้อหาศีล พระอุปติสสเถระ ได้นำเสนอพรรณาน้ำเนื้อความเนื้อหาว่าด้วยศีล โดยท่านจัดไว้ใน ๒ ปริเฉท คือ ศีลปริเฉท และ ชุติงคปริเฉท

๒) เนื้อหาสมาธิ พระอุปติสสเถระ ได้จัดเนื้อหาสมาธิในคัมภีร์วิมุตติมรรค นำเสนอเนื้อหาทั้งหมด ๖ ปริเฉท คือ สมาธิปริเฉท กัลยาณมิตรปริเฉท จริยาปริเฉท กัมมัฏฐานารัมมณปริเฉท กัมมัฏฐานปริเฉท และอภิญาปริเฉท

๓) เนื้อหาปัญญา พระอุปติสสเถระ ได้จัดเนื้อหาปัญญาในคัมภีร์วิมุตติมรรค โดยนำเสนอเนื้อหาทั้งหมด ๓ ปริเฉท คือ ปัญญาปริเฉท อุปายปริเฉท สัจจปริเฉท^{๑๒}

ส่วนที่เกี่ยวกับสมถกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิมุตติมรรค คือ ส่วนของเนื้อหาสมาธิ ได้แก่ สมาธิปริเฉท กัลยาณมิตรปริเฉท จริยาปริเฉท กัมมัฏฐานารัมมณปริเฉท กัมมัฏฐานปริเฉท อภิญาปริเฉท โดยสรุปได้ว่าสมถกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิมุตติมรรคได้รวบรวม ความหมายของสมาธิ อันเป็นสิ่งที่เกิดจากการเจริญสมาธิ ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ รวมถึงการแบ่งสมาธิเป็นหมวดต่าง ๆ ตั้งแต่หมวด ๒ ถึงหมวด ๕ คุณสมบัติของผู้เป็นกัลยาณมิตร การแสวงหากัลยาณมิตร และหน้าที่ของผู้เริ่มศึกษา ประเภทของจริต บุคคล ๑๔ ประเภท จริต ๑๔ ย่อเป็น ๗ สาเหตุของจริต ลักษณะการสังเกตจริต ๗ ประการ การแบ่งอารมณ์ของสมถกัมมัฏฐานออกเป็น ๓๘ ประการ การปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน มิกสิณ ๑๐ อสุภสังขยา ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ จตุธาตวาทฐาน อาหารแปดกัณฐิกสังขยา อากัญญัญญาตนะ เนวสัญญานาสัญญาตนะ และการเจริญอภิญา ๖ มีอิทธิวิธี เป็นต้น

จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงเห็นได้ว่าคัมภีร์วิมุตติมรรคนี้ ได้ใช้ไตรสิกขาเป็นกรอบคือ ศีล สมาธิ และปัญญา เช่นเดียวกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค รวมถึงวิธีปฏิบัติทั้งสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน และเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า สมถกัมมัฏฐานเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อนำไปสู่ทางแห่งความหลุดพ้น หากได้ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานด้วยจิตบริสุทธิ์ บากบั่นมั่นคง ไม่ยอมให้จิตใจฟุ้งซ่าน

^{๑๑} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า บทนำภาคภาษาไทย.

^{๑๒} พระมหาสยาม ราชวัตร, “การศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๑-๑๒๔.

ถูกรบกวนด้วยโรค ทำให้อารมณ์และพลังแห่งสมาธิเข้มแข็งก็จะนำไปสู่ความสงบนิ่งของจิตซึ่งเป็นผลที่ปรากฏออกมา จะเป็นเหตุให้บรรลุความหลุดพ้นได้

ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึงทางที่จะไปนิพพานว่ามีอยู่ ๒ ทางคือ ๑) ทางโดยอ้อม ได้แก่การปฏิบัติสมณะเป็นบาทเบื้องต้นแล้วไปสู่วิปัสสนา ๒) ทางโดยตรง ได้แก่การปฏิบัติวิปัสสนา ส่วน ๆ

การเจริญสมถกัมมัฏฐาน มุ่งต้องการให้เกิดสมาธิ ต้องการให้จิตสงบ แนบแน่นอยู่กับอารมณ์เดียว ไม่หวั่นไหว เมื่อจิตสงบแล้ว มีสมาธิแล้ว ตัวสมณะคือตัวสมาธิ จะสบาย มีความสุข เงียบสงบ ใจไม่วอกแวก ไม่เคืองร้อนไม่ฉุนเฉียว ไม่กระวนกระวาย แนบแน่นอยู่ในอารมณ์เดียว จนกระทั่งเกิดสมาธิถึงระดับที่เรียกว่า “ฌาน” และจากนั้นจึงเอาฌานเป็นบาทเจริญวิปัสสนาต่อไป^{๑๒}

การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นการฝึกอบรมทางปัญญา หรือเป็นอุบายเรื่องปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้เท่าทันเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและความทุกข์ ได้แก่การเห็นสังขาร รูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์

กล่าวได้ว่า ผลที่มุ่งหมายของสมณะคือฌาน ที่เกิดจากการเพ่งอารมณ์ ซึ่งผลที่ต้องการของสมณะตามหลักพระพุทธศาสนา คือการสร้างสมาธิเพื่อใช้เป็นบาทฐานของวิปัสสนา เมื่อจิตสงบจะเกิดภาวะที่เรียกว่า องค์ฌาน ผลที่มุ่งหมายของวิปัสสนาคือ จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา และอาโลกะ หรือว่าสมณะนำไปสู่ฌาน วิปัสสนานำไปสู่ญาณ ผู้ปฏิบัติสมณะอาจทำแต่สมณะอย่างเดียวโดยมุ่งหวังจะขึ้นชมเสพผลของสมณะคือฌานสมาบัติและอภิญญาทั้ง ๕ ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับวิปัสสนาเลยก็ได้ เรียกว่า หยุคอยู่เพียงขั้นสมาธิ ไม่ก้าวไปถึงขั้นปัญญา แต่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาต้องอาศัยสมณะไม่มากก็น้อยคือ อาจเจริญสมณะจนได้ฌานสมาบัติก่อนแล้วจึงก้าวต่อไปสู่วิปัสสนา คือเอาองค์ฌานเป็นบาทของวิปัสสนา (เรียกว่าเจริญวิปัสสนาที่มีองค์ฌานเป็นบาท) ก็ได้ อาจเริ่มเจริญวิปัสสนาไปก่อนแล้วจึงเจริญสมณะตามหลังก็ได้ หรืออาจเจริญทั้งสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไปก็ได้ ผลที่ต้องการจากสมณะตามหลักพระพุทธศาสนา คือการสร้างสมาธิเพื่อใช้เป็นบาทฐานของวิปัสสนาจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาสำเร็จได้ด้วยวิปัสสนา คือการฝึกอบรมปัญญาที่มีสมาธินั้นเป็นบาทฐาน หากบรรลุจุดหมายสูงสุดด้วยและยังได้ผลพิเศษแห่งสมณะด้วย ก็จัดว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติพิเศษ ได้รับการยกย่องนับถืออย่างสูง แต่หากบรรลุ จุดหมาย

^{๑๒} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓๐๕.

แห่งวิปัสสนาอย่างเดียว ไม่ได้ผลพิเศษแห่งสมถะ ก็ยังเลิกละว่าได้ผลพิเศษแห่งสมถะ คือได้ฌาน สมาบัติและอภิญา ๕ แต่ยังไม่พ้นจากอวิชชา และกิเลสต่าง ๆ^{๑๑}

สรุปความว่า สมถกัมมัฏฐานกับวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต่างอิงอาศัยกัน หากปฏิบัติเฉพาะ สมถกัมมัฏฐานอย่างเดียว สามารถทำได้ แต่ผลที่ได้คือความสำเร็จระดับฌานสมาบัติและอภิญา เท่านั้น ยังไม่พ้นจากกิเลส แต่ถ้าปฏิบัติสมถะแล้ว ต่อยอดการปฏิบัติไปสู่วิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยเอาองค์ฌานที่ได้จากการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานเป็นบาทเพื่อการปฏิบัติวิปัสสนาจนเกิดความรู้แจ้ง เห็นจริงสรรพสิ่งโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คลายความยึดมั่นถือมั่น หลุดพ้น จากกิเลส

ทั้งคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรคได้พูดถึงเรื่องกัมมัฏฐานไว้ ๒ ประเภทคือสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน แม้จะแบ่งเนื้อหาต่างกัน แต่ก็ใช้กรอบของไตรสิกขาเป็นหลัก ในการนำเสนอ ในส่วนสมถกัมมัฏฐานที่กล่าวในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและวิมุตติมรรค มีขอบเขตการ กล่าวถึงอยู่ ๓ ประเด็นคือ เนื้อหาของกัมมัฏฐาน รูปแบบหรือวิธีการปฏิบัติ และผลการปฏิบัติ มีทั้ง ที่เหมือนกันและต่างกันของทั้งสองคัมภีร์ เนื่องจากคัมภีร์วิมุตติมรรคอธิบายหลักธรรมสอดคล้อง กับหลักการของเถรวาท โดยนำเสนอทัศนะที่แตกต่างจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคในรายละเอียดปลีกย่อย ไม่กี่ประเด็น ทำให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาเพื่อให้ทราบว่า สมถกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและ คัมภีร์วิมุตติมรรค มีความเหมือนและความแตกต่างกันอย่างไร ในด้านเนื้อหา การปฏิบัติ และผล การปฏิบัติ รวมถึงการวิเคราะห์สมถกัมมัฏฐานในฐานะบาทฐานของวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดย ประเด็นสำคัญที่ต้องการศึกษาคือสมถกัมมัฏฐานกับวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต่างกัน สัมพันธ์กัน อย่างไร และการนำสมถกัมมัฏฐานมาใช้ในฐานะเป็นบาทฐานของวิปัสสนากัมมัฏฐานได้อย่างไร

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาสมถกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรค

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความเหมือนกันและความต่างกันของสมถกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรค

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์สมถกัมมัฏฐานในฐานะบาทฐานของวิปัสสนากัมมัฏฐาน

---

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐๖-๓๐๗.

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

วิทยานิพนธ์นี้ ศึกษาสมถกัมมัญฐานที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติ-มรรค ในประเด็นเนื้อหา การปฏิบัติ และผลการปฏิบัติ ศึกษาความเหมือนกันและความแตกต่างกันของสมถกัมมัญฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรค รวมถึงศึกษาสมถกัมมัญฐานในฐานะเป็นบาทฐานของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัญฐาน

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ สมถกัมมัญฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรคด้านเนื้อหา การปฏิบัติ และผลการปฏิบัติเป็นอย่างไร

๑.๔.๒ ความเหมือนกันและต่างกันของสมถกัมมัญฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรคเป็นอย่างไร

๑.๔.๓ สมถกัมมัญฐานเป็นบาทฐานของวิปัสสนากัมมัญฐานอย่างไร

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

สมถกัมมัญฐาน หมายถึง กัมมัญฐานเป็นอุบายสงบใจ มีเป้าหมายอยู่ที่การทำใจให้สงบ แน่วแน่ จนเข้าถึงภาวะที่เรียกว่าฌาน คือภาวะของจิตที่สงบ ประณีต ซึ่งมีสมาธิเป็นองค์ธรรม

วิปัสสนากัมมัญฐาน หมายถึง กัมมัญฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา เป็นการฝึกอบรมปัญญา ให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงโดยความเป็นไตรลักษณ์

สมถกัมมัญฐานในฐานะเป็นบาทฐาน หมายถึง เป็นสิ่งที่ช่วยสนับสนุน ส่งเสริม ให้การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัญฐานเจริญก้าวหน้า เป็นฐานที่จะนำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริงในกองสังขาร

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ พระภิกษุทันตะ อาสกะ ฐัมมาจริยะ ได้กล่าวถึงสมถกัมมัญฐาน ไว้ในวิปัสสนาทีปนิฎฎีกาว่า สมถกัมมัญฐานมีบัญญัติเป็นอารมณ์ คำว่าบัญญัติได้แก่ชื่อต่าง ๆ ที่คนสมมติไว้ ตั้งไว้ให้รู้กันเป็นรูปพรรณสัณฐาน ทำให้เราเกิดความเห็นว่าเป็นบุคคล เป็นเรา เป็นเขา เป็นบุรุษ เป็นสตรี บังคับบัญชาได้ อารมณ์ของสมถกัมมัญฐานล้วนแต่เป็นบัญญัติที่ต้องเพ่ง โดยไม่ย้ายอารมณ์จิตของผู้ปฏิบัติ จะต้องจดจ่ออยู่กับอารมณ์ที่ปฏิบัติอย่างจดจ่อและต่อเนื่อง ไม่สนใจอารมณ์อื่นที่เกิดขึ้นมาแทรก หากย้ายอารมณ์ไปก็จะเป็นอันเสียสมาธิ^{๑๔}

---

^{๑๔} พระภิกษุทันตะ อาสกะ, วิปัสสนาทีปนิฎฎีกา, พิมพ์ครั้งที่ ๖. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๘๓.

๑.๖.๒ พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ ได้กล่าวถึงรูปแบบการนำเสนอเนื้อหา คัมภีร์วิมุตติมรรค และความสัมพันธ์กับ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ในวิมุตติมรรคว่า ผู้ศึกษาคัมภีร์วิมุตติมรรคจะพบว่า การอธิบายธรรมในวิมุตติมรรคยังคงเป็นแบบเถรวาทที่อาศัยแหล่งอ้างอิงจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา เจริญอรรถที่นำมาอ้างอิงท้ายเล่มนี้เป็นเอกสารหลักฐานที่ยืนยันว่า ผู้รจนาวิมุตติมรรคได้ประมวลความรู้จากพระไตรปิฎก อรรถกถาและคัมภีร์บาลีอื่น ๆ มาอธิบายไตรสิกขาอย่างเป็นระบบ ด้วยวิธีการถามตอบที่สั้นกระชับตรงประเด็น นับว่าเป็นวิธีการประพันธ์ที่ต่างจากวิสุทธิมรรคอย่างเห็นได้ชัด การที่คัมภีร์วิมุตติมรรคและวิสุทธิมรรคจะอธิบายเรื่องไตรสิกขาเหมือนกัน มิได้หมายความว่าคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งจะไม่สำคัญหรือไม่จำเป็น การศึกษาคัมภีร์ทั้งสองจะเสริมกันและกัน กล่าวคือวิมุตติมรรคจะช่วยให้ผู้อ่านจับประเด็นหลักและได้ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับข้อธรรมนั้น ๆ อย่างรวดเร็ว ในขณะที่วิสุทธิมรรคจะให้คำอธิบายข้อธรรมอย่างละเอียด พร้อมทั้งเสนอกรณีตัวอย่างประกอบเป็นบุคลาธิษฐาน^{๑๕}

๑.๖.๓ พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) ได้กล่าวไว้ในหนังสือภวนาทีปนี พุทธถึงความสำคัญของกายคตาสติว่ามีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น สรุปได้ว่า กายคตาสตินี้เป็นอารมณ์แห่งสมถภวนาที่มีปรากฏในพุทธกาลเท่านั้น ก็เพราะเป็นวิสัยของสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เจ้าพระองค์เดียว ที่จะทรงรู้และนำมาประกาศได้ ไม่เป็นวิสัยของพวกเดียรถีย์ศาสดาเจ้าลัทธิเหล่าอื่น เพราะเขาเหล่านั้นมีปัญญาคำตราม ไม่สามารถที่จะรู้ และนำมาสั่งสอนประชาชนได้^{๑๖}

๑.๖.๔ พระมหาสยัม ราชวัตร ได้กล่าวถึงความโดดเด่นของคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับวิมุตติมรรค ว่า คัมภีร์ วิสุทธิมรรค ท่านพระพุทธโฆษาจารย์อธิบายตอบคำถามโดยมีการขยายความที่ยาวมาก ยกอุปมาอุปไมย อ้างอิงข้อมูล ที่เกี่ยวกับศีล สมาธิ ปัญญา จากพระไตรปิฎก ตัวอย่างการปฏิบัติในครั้งพุทธกาลมาประกอบคำอธิบายไว้มากมาย นอกจากนี้พระพุทธโฆษาจารย์ยังได้ไขความบาลีนั้น ๆ ให้กระจ่างตามนัยแห่งอรรถกถาเก่า นำข้อวินิจฉัยต่าง ๆ พร้อมทั้งเรื่องราวที่เกิดขึ้นในลังกา ซึ่งระบุไว้ในอรรถกถาเก่ามาแสดงไว้ตามสมควร...^{๑๗}

^{๑๕} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า (๑๐).

^{๑๖} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), ภวนาทีปนี, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๒๖-๒๗.

^{๑๗} พระมหาสยัม ราชวัตร, “การศึกษาเปรียบเทียบไตรสิกขาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”, หน้า ๑๖๑.

๑.๖.๕ พระมหาจักรชัย มุลสาร ได้กล่าวถึงสาเหตุการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่องอุปมาอุปไมยในวิสุทธิมรรค สรุปได้ว่า การที่ท่านพระพุทธโฆสะแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคเพื่อเป็นการทดสอบภูมิปัญญาของท่านก่อนที่จะได้รับอนุญาตให้ปริวรรตคัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหลกลับมาเป็นภาษาบาลี และเพื่อเป็นการยกย่องเชิดชูคณะสงฆ์สำนักมหายาน ที่สืบทอดอรรถกถาดั้งเดิม ที่สืบทอดมาตั้งแต่ครั้งพระมหินทเถระ ให้ได้รับความนิยมนิยมในหมู่ประชาชน โดยอาศัยคัมภีร์วิสุทธิมรรค นำเสนอความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติการศึกษาของสำนักมหายานอีกครั้ง^{๑๔}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเหล่านี้ พบว่า มีการศึกษาคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรค ทั้งในแง่ที่เป็นคัมภีร์ คือศึกษาทั้งตัวคัมภีร์ และเป็นการศึกษาเฉพาะเรื่องในคัมภีร์ทั้งสอง วิทยานิพนธ์นี้มีจุดหมายเพื่อศึกษาสมถกัมมัฏฐานในฐานะเป็นบาทฐานของวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต้องการศึกษว่าสมถกัมมัฏฐานสามารถนำมาปฏิบัติเพื่อเป็นบาทฐานของวิปัสสนากัมมัฏฐานได้อย่างไร โดยศึกษาสมถกัมมัฏฐานที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรค

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Document Research) มีลำดับขั้นตอนการศึกษา ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรค ด้านเนื้อหา โครงสร้าง และรูปแบบการแต่ง

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลด้านสมถกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์วิมุตติมรรค

๑.๗.๓ ศึกษาความเหมือนและความแตกต่างของสมถกัมมัฏฐาน ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์วิมุตติมรรคในด้านเนื้อหา การปฏิบัติ และผลการปฏิบัติ

๑.๗.๔ วิเคราะห์เรื่องสมถกัมมัฏฐานในฐานะเป็นบาทฐานของวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยวิเคราะห์สมถกัมมัฏฐานในฐานะเป็นอารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน ในประเด็น ๑) การใช้องค์ฌานเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ๒) การใช้อารมณ์ของสมถะเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน

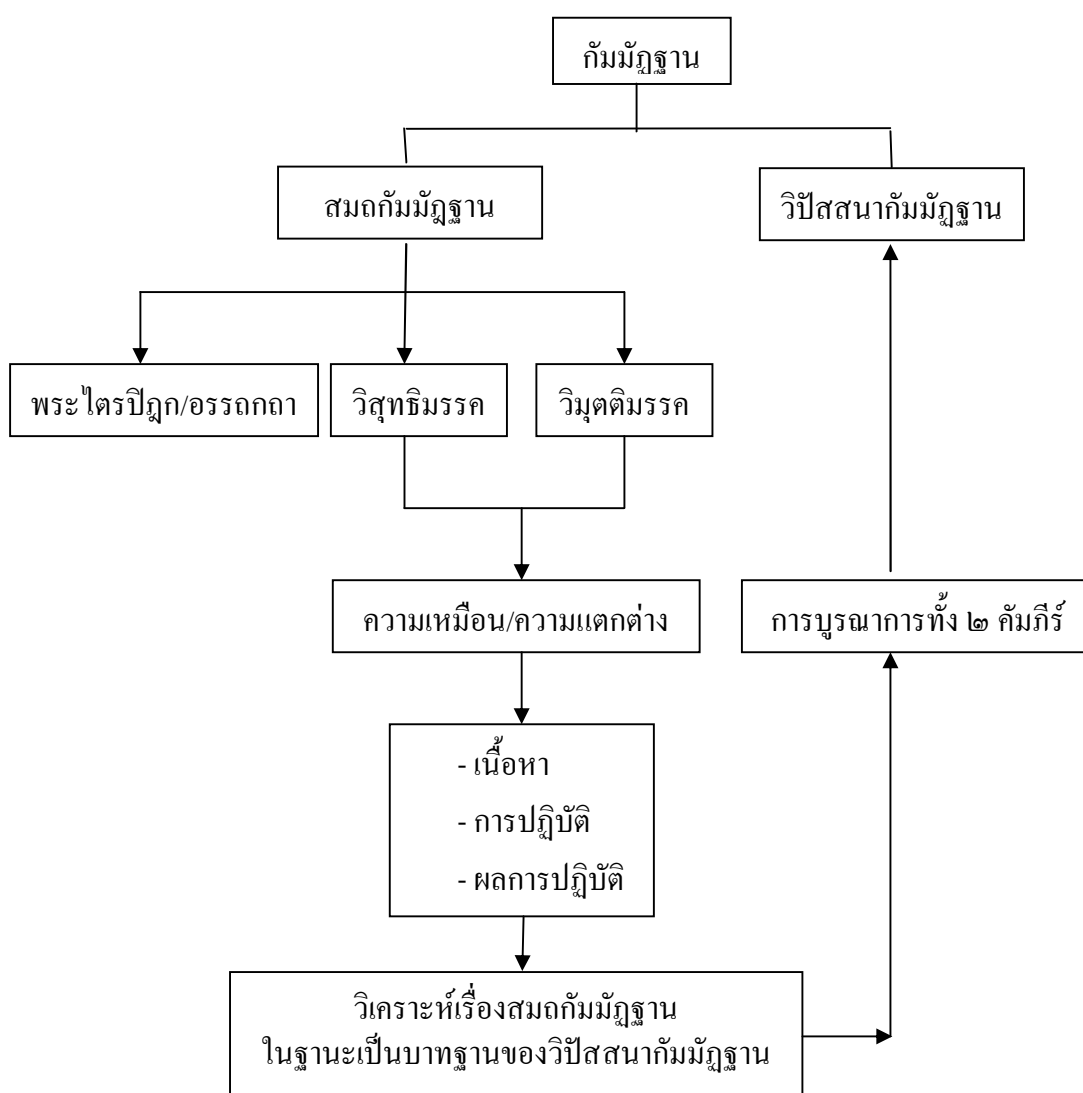
---

^{๑๔} พระมหาจักรชัย มุลสาร, “อุปมาอุปไมยในคัมภีร์วิสุทธิมรรค”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘.

๑.๗.๕ บูรณาการสมถกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรคด้านเนื้อหา การปฏิบัติ และผลการปฏิบัติ เพื่อใช้เป็นแนวทางการปฏิบัติ

๑.๗.๖ สรุปผลการวิจัย และเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยในครั้งต่อไป

๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับ

๑.๘.๑ ทราบถึงสมถกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรค ทั้งในด้าน เนื้อหา การปฏิบัติ และผลการปฏิบัติ

๑.๕.๒ ทราบถึงความเหมือนกันและความต่างกันของสมถกัมมัฏฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรคทั้งในด้านเนื้อหา การปฏิบัติ และผลการปฏิบัติ

๑.๕.๓ สามารถวิเคราะห์สมถกัมมัฏฐานในฐานะบาทฐานของวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ และสามารถตอบว่าควรปฏิบัติตามแนวไหน หรือมีแนวทางใหม่อย่างไร